

ארכיון המסמכים של יד ושם

תוצאות

הצג עץ ארכיון

10 תוצאות עבור: שמואל ארדיטי

1

1

תיעוד על כתיבהם של רבנים מבולגריה מהמאה ה-19

חטיבה: P.37 - ארכיון אישי של בנימין ארדיטי

מספר תיק: 116

אופי החומר: questions & answers

שפה: Bulgarian, Hebrew

עדות של ארדיטי שמואל יליד Saloniki 1924 יוון על קורותיו ב-Caria, בנטו Saloniki, ב-Auschwitz, ב- Gesiowka, במרד הפולני ובשבי הגרמני

חטיבה: O.3 - עדויות יד ושם

מספר תיק: 2689

אופי החומר: עדות

שפה: Hebrew

התכתבות בנימין ארדיטי מהשנים 1949-1975 עם ארגון עולי בולגריה בישראל טרם כתיבת ההיסטוריה של יהדות בולגריה

חטיבה: P.37 - ארכיון אישי של בנימין ארדיטי

מספר תיק: 18

אופי החומר: מכתב, תיעוד רשמי

שפה: English, Bulgarian, Hebrew, German

תיעוד מהשנים 1959-1972 על פעילותו הציונית של יוסף הלוי

חטיבה: P.37 - ארכיון אישי של בנימין ארדיטי

מספר תיק: 65

אופי החומר: מכתב, כתבה

שפה: Bulgarian, Hebrew

כתבה מאת שמואל בן אליה על אודות החיים והשפה של יהודי בולגריה לאחר 1880

חטיבה: P.37 - ארכיון אישי של בנימין ארדיטי

מספר תיק: 114

אופי החומר: כתבה

שפה: Bulgarian

זיכרונות על Sharlo Jack Farhi ו-Levy Heskia ועל בעיות העלייה מבולגריה ב-1948

חטיבה: P.37 - ארכיון אישי של בנימין ארדיטי

מספר תיק: 270

אופי החומר: סקירה, newspaper clippings

שפה: Bulgarian

עדויות של ארדיטי שמואל יליד Sofia 1935 בולגריה על קורותיה כילד ב-Sofia, ב-Ruse ובכפר בבולגריה

חטיבה: O.3 - עדויות יד ושם

אופי החומר: עדות

שפה: Hebrew

זיכרונותיו של שמואל ארדיטי Shmuel Arditi יליד Sofia בולגריה 1935 על קורותיו ב-Sofia עד

28/08/1943, בכפר Ruse עד חורף 1943 ובכפר Voditsa עד סוף המלחמה

חטיבה: O.33 - עדויות, יומנים וזכרונות

מספר תיק: 7692

אופי החומר: סקירה, תעוד רשמי, זיכרונות

שפה: Hebrew, Bulgarian

חטיבה: O.13 - אוסף בולגריה

מספר תיק: 70

אופי החומר: תעודת פטירה, תעוד רשמי, אישור, דוחות חקירה

שפה: Bulgarian

דוחות חקירה מהשנים 1944-1948 בנוגע לבנימין יוסף ארדיטי (Benjamin Yosef Arditi)

חטיבה: O.13 - אוסף בולגריה

מספר תיק: 72

אופי החומר: תעוד רשמי, כרזה, הצהרה, דוחות חקירה, תעוד-אישי, תיק משטרה

שפה: Bulgarian, Hebrew

1

1

עדותו של ארדיטי שמואל יליד Saloniki 1924 יוון על קורותיו ב-Caria, בגטו Saloniki, ב-Auschwitz, ב-Gesiwka, במרד הפולני ובשבי הגרמני

מיקום היררכי

מקומות

שפות

מידע נוסף

כללי

מספר פריט

3556222

חטיבה

O.3 - עדויות יד ושם

מספר תיק

2689

מספר קלטת

SK/326

ת.ת. יצירת החומר אותנטי

1966

ת.ס. יצירת החומר אותנטי

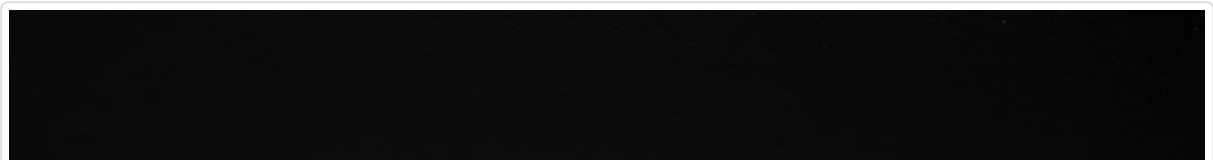
1966

הצג עוד**נושאים**

- משתפי פעולה יהודים
- מסתור
- מחנות עבודה
- משתפי פעולה - ליטא
- נסיון בריחה
- מרידות
- התנגדות פולנית
- אנטישמיות - פולין

- מחנות - יחסים בין אסירים ▶
- גירוש מיוון ▶
- יחס ליהודים - פולין ואוכלוסייה פולנית ▶
- מחתרת במחנות ▶
- רדיפות יהודי יוון ▶
- מרד גטו Warszawa ▶
- מרד Warszawa הפולני, 1944 ▶

▶ ▶ 1 1 ◀ ◀

ארכיון יד ושם
YAD VASHEM ARCHIVES

RECORD GROUP: **0.3** חטיבה:

עדויות יד ושם

Yad Vashem
Testimonies

FILE NUMBER: מספר תיק: 2689

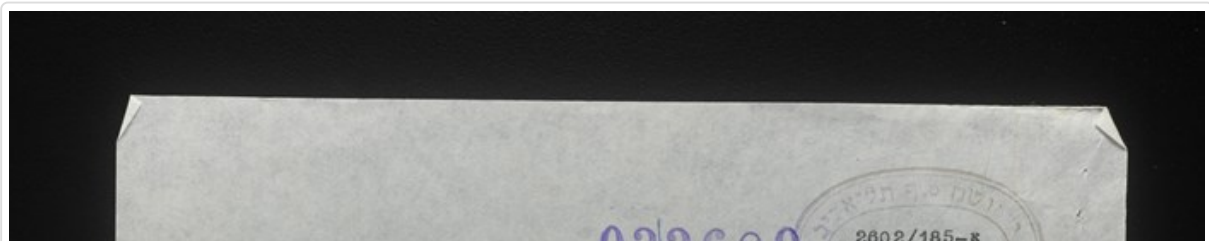
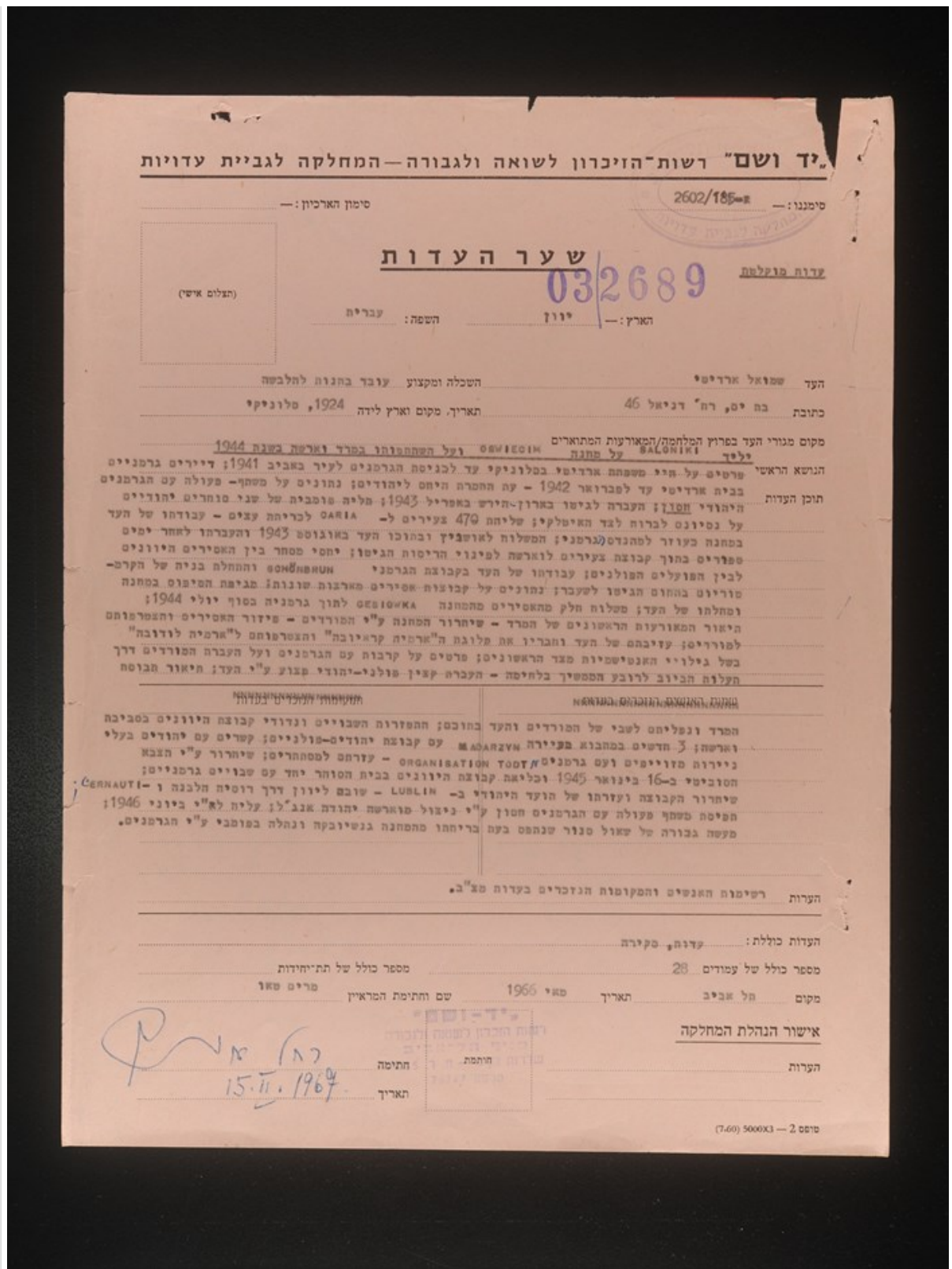
NUMBER OF PAGES: מספר עמודים:

ORIGINAL ARCHIVE: ארכיון מוצא:

ORIGINAL FILE NUMBER: סימול מקורי:

INVENTORY NUMBER: מספר נכנסות:

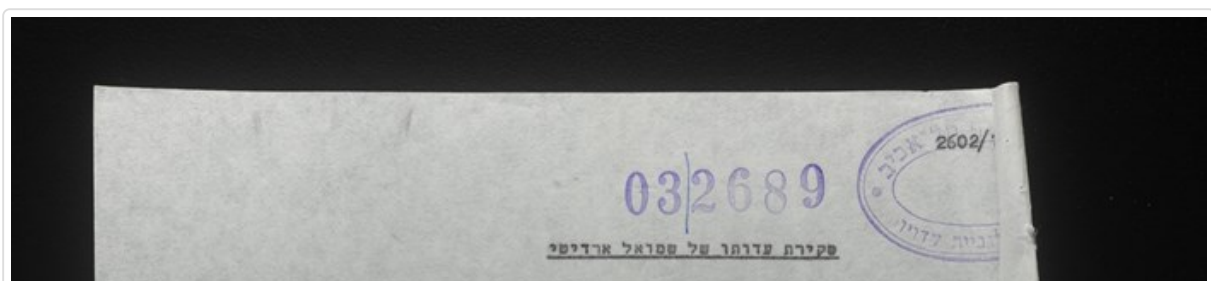
PREVIOUS FILE NUMBER: סימול תיק קודם:

03/2689

רשימת המקומות בעדותו של שמואל ארדיטי

Saloniki	סלוניקי
Caria	קאריה - כפר ליד אתונה
Thesalia	טסליה
Lakia	לאקיה
Birkenau	בירקנאו
Auschwitz	אשוויץ
Lublin	לובלין
Zoliborz	ז'וליבורז' - רובע בווארשה
Warszawa	ווארשה
Wisła	ויסלה - נהר בפולין
Aleje Jerozolimskie	שדרות ירושלים בווארשה
Krucza	(קרוצ'ה
Długa	) - רחובות בווארשה
Marszałkowska	(מרשלקובסקה
Stare Miasto	סטארה מיאסטו - רובע בווארשה
Nadarzyn	נדרז'ין
Praga	פראגה - רובע בווארשה
Wilenską	} וילנסקה טארגובה
Targowa	
Czerniowice	צ'רנוביצה - עיר בגבול הרוסני
Sluck	סלוצק - עיר ברוסיה הלבנה
Gesia	גנשיה - רחוב בווארשה

עוד עדות אחת מהסדרה של ילידי סלוביקי, אשר ב-1943 נשלחו לאושוויץ ומשם לוארש, בה בבוא הזמן, ניתן היה להם לקחת חלק בסדר נגד הכובשים. ארדיטי, בניגוד לעדים אחרים על אותו הנושא, גילה בקיאות גדולה מזו של חבריו, בכל מה שסבב אותו ובה שהשתתף. מוצאו מספחה סלוביקאית אמידה, בה נשלחו הבנים ללמודים באוניברסיטה. גם הוא עד לכניסת הגרמנים לסלוביקי הספיק לסיים שנת לימודים במאקולטה לאגרונומיה באוניברסיטת סלוביקי. סכל בני מספחת ארדיטי בצלו רק הוא ואחיו יעקב, אף הוא כיום בארץ, כל היתר בספר באושוויץ.

שמואל ויעקב נמנו עם קבוצת הצעירים אשר דרך אושוויץ נשלחו לוארשה, למחנה לנסיובקה", מחנה, אשר אסיריו בועדות לעבודות ניקוי ההריסות של גיטו וארשה. בעדותו מתאר העד את החיים במחנה שהושבו בו אסירים בני ארצות אירופת שונות. לראשונה בחייו נתקל העד בעולט יהודי טובה מזה שחי בו עד עתה - לעולט של "אשכנזים", מינהגם ושפתם - שפת יידיש. אלא שהוא נתקל בשרידי העולט הזה שהושמד רובו ככולו בישי הגרמנים בין השניים הללו לבין יהודים - יורבים בוצרו יחסים ידידות ועזרה הדדית. מורבר כאן בעיקר על התקופה המאוחרת יותר, שלאחר היסול המחנה, בזמן הסרד הווארשאי ולאחריו. כמן כל האסירים כן עמד שמואל ארדיטי לצידם של המורדים והסקיע את כל מרצו שנותר לו לאחר מה שסבל במחנות - כדי לעזור ועל ידי כך לפרוע לפחות חלק מהחשבון עם רוצחי מספחתו. את השתתפותם של יהודי יוון בסרד מתאר העד בבאורה, אם כי ללא הגזמה, ואיפיינה עדויות אחרות.

אחרי תבוסת הסרד הסתתר העד יחד עם חבריו בעיירת נאדאז'ין בבוור, שחפרו המסתתרים לעצמם. באותה תקופה, שארכה כשלושה חודשים הם בעזרו רבות על ידי יהודים, ילידי פולין סגרו בקרבת המקום במסורה של פולנים. היה זה הדוג סקאורינסקי (שם האמיתי היה רודזקי) שהיו בקשר עם ה"אורגניזציון סודם". הם סימקו למסתתרים דרך קבע את המזון הדרוש ועודדו אותם.

לאחר השיחרור חזר העד ליוון ואף ביסה להתקבל לאותה המחלקה באוניברסיטה. כשסרבו לקבלו החליט לעזוב את ארץ סולדתו ולעלות לישראל - הוא חיי כאן משנת 1946.

מרים סאג

11/6-11

ת"א, 24.6.66

032689
 2602/185-א
 צוותו של מר שמואל ארדיטי מסלוביקי (SALONIKI)

על חוויותיו במחנה אושוויץ (AUSCHWITZ) ועל השתתפותו
במרד הפולני.

שם ארזי שמואל, נולדתי בסלונקי (Saloniki) ב-1924.
היינו 5 אחים, אבא ואמא. האחות הגדולה אידה; האחות הצעירה אדלה;
האח הגדול יעקב; האח השני בנימין; ואבי, האח הקטן, שמואל.
אבי למדתי שנה ראשונה אגרונומיה באוניברסיטה, כאשר באו הגרמנים;
אחי הגדול, בנימין, גטר את האוניברסיטה (היה בכתה רביעית); והאח
יעקב עבד בבית-סדקת בטיטובות. אבא שלי היה עוזר לרופא;
האחות הגדולה הייתה פרופסור בבית-הספר הצרפתי בדרך הראשית
בסלונקי; האחות אידה הייתה מורה בבית-הספר אלשיך בסלונקי.

ש: הייתם מטפחה פסורתיים?

כן, אבא שלי היה אדוק; ובנימין רצה להיות רב, ולמד באיזו מחלקה
של אדוקים בסלונקי.

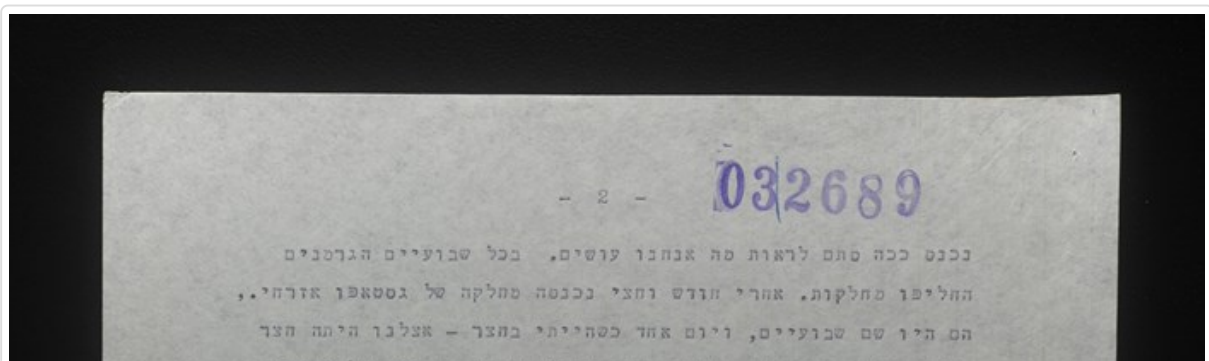
ש: אתם ידעתם את השפה העברית?

אבי למדתי עברית בכתה הראשונה והשניה בבית-הספר העברי היהודי.
אחר-כך עברתי לבית-ספר עברי-יווני, שם למדנו דק יוונית.
כאשר הייתי בגמנסיה למדתי את השפה הצרפתית; גטרתי את הגמנסיה
ב-1942; ב-1943 נכנסתי לכתה הראשונה של אוניברסיטת-סלונקי
לפקולטה לאגרונומיה.

הגרמנים נכנסו לסלונקי ב-9 לאפריל 1941, זה היה בטוח.
אני גרתי ברחוב ואסיליסים אולגאס 199. אותו רגע שהגרמנים נכנסו,
בבוקר בשעה 7.00, באו אלי הביתה מפני שאצלנו בבית הקומה השניה
היתה ריקה, והם נכנסו לשם. היו בערך 60 גרמנים. לא דבר על
שום-דבר - אם אנחנו יהודים או לא יהודים. היה קצת קשה, מפני
שזה היה שבוע של פטח ואנחנו היינו אוכלים מצות. ואני א זוכר
שגרמני מאוסטריה נכנס אלינו הביתה, ראה שאנחנו אומרים מצות ולא
הבין מה זה.

ש: כשביל מה הם נכנסו?

2/.

גדולה מאד - אמר לי, שהבית הזה שאני גר בו זה בית של יהודים.
אני אמרתי לו: "אני לא יודע מה זה יהודי". הוא לקח טלפון שהיה
לו ביד ועשה העויה... אז אמרתי לו: "אין יהודים בבית הזה,
זה בית ישן של טורקים, ריש להם מזוזה". אז הוא אמר: "אולי גם
לטורקים יש מזוזה, אבל לא - אני תושב שפה היו גרים יהודים".
אז אמרתי לו בתוקף: "אין יהודים בסלונקי!"

אחרי שבועיים באה מחלקה של טנקיסטים וישבו שלושה הודשים.
לפני שנעזו - אחד מהם התירד עם אחי, מפני שאחי למד אז בכיתה
השלישית באוניברסיטה וידע טוב מתמטיקה, והם היו פותרים בעיות
בחדר. יום אחד הוא אמר שהם נוסעים למקום רע מאד. - אחרי שבוע
אנחנו הבנו את המקום - זה היה רוסיה - כאשר התחילה המלחמה ב-21
ליוני 1941 (זה היה כיום ראשון כאשר התחילה המלחמה).

מ-1941 עד פברואר 1943 גרו אצלנו כל-מיני גרמנים.

ש: אצלכם בבית?

כן, זה היה בית של משפחת פלאן, יהודים מסלונקי שחיו בשוונצריה.
והגרמנים גרו בקומה השניה, כי זה היה כמו ארטון; והיתה לנו
חדר של כמה דונמים עם עצים, והמיד גרו שם 50 - 80 - 70 גרמנים.
עד 1943, לפני שבאו הגסטאפו ונתנו את הפקודות נגד היהודים, אז
הם לא ידעו שאנחנו יהודים. ב-25 בפברואר 1942 היה היום הראשון
שענדנו את הטלאי הצהוב - המספר שלי היה 1738. לסחרת בבוקר
הגרמנים ראו את זה ושאלו: "מה, אתם יהודים? לא נכון! אתם לא
יהודים! - אני זוכר את זה - מפני שהיינו ביחסים טובים אתם ואף
פעם לא האמינו שאנחנו יהודים.

בטארנו בבית הזה שבוע נוסף, אחרי זה נתנו פקודה לצאת
מפני שזה היה רחוב ראש. עזבנו את הדירה במהירות; השארנו את
הרהיטים; הלכנו למקום אחר שהיה א' כמעט באמצע סלונקי - שם היה
גר הדוד שלי - ברחוב וילוסריו 24, לא רחוק מהמפקדה הראשית של
הגיסטאפו.

3/.

- 3 -

ש: אתם הלכתם או שבקשנו שתלכו?

זאת היתה פקודה, - אסור היה לנו להסאר בדירה הזו מכיוון שזה
אגא היה מקום מרכזי. עברנו לרחוב וילוסריו 24 - במספר 20 היתה
המפקדה של הגסטאפו. - עברנו לבית איפה שגר חבר שלי.

אותו זמן התחילו הגרמנים להוציא פקודות גרועות סאד, ראשית נתנו פקודה לשים מגן-דוד שחור על כל בית יהודי; אחרי זה כבר היו שמועות א שיתחילו הנסיעות לפולניה, - אמרו שבקראקוב רוצים לעשות מדינת-יהודים מכל הארצות, היו שמועות גם על מדגסקר. הנכון היה שב-8 למרס היתה הנסיעה הראשונה מברון-הירש - בבוקר נסעו מהגיסו בערך 3000 יהודים. - את הגיסו עשו על-יד תחנת-הרכבת.

ש: אתם גם-כן עברתם לגור בגיסו?

אחרי 3 חודשים עברנו. - במסך 3 חודשים העבירו לגיסו ברון-הירש - שהיה על-יד תחנת-הרכבת המרכזית - 50.000 יהודים. ראש המחנה הזה היה מרגל גדול שעבד אצל הגסטאפו, קראו לו חסון.

ש: הוא היה ראש הועד היהודי?

לא, הוא היה מטעם הגסטאפו. יהודי שהיה בארץ ב-1938 - אנחנו לא יודעים מה הוא עשה - אבל היה כאן במסך שנה בבית-סוהר. לא יודעים מה עשן לו - אחר-כך היה לו כעס נגד כל היהודים - איף שנכנס לסלונקי ב-1938-1939, נכנס ל"קולון ה-5" - זה היה שיין לגסטאפו. וכאשר באו מטעם הגסטאפו ב-1943, הוא היה כאילו ראש הגיסו מטעם הגסטאפו. - הוא היה מקבל את הפקודות מהגרמנים ונותן את הפקודות ליהודים. בכל הנסיעות של היהודים הוא היה יושב על הקרונות ובודק אם הכל בסדר.

ב-8 לאפריל תפסו שני סוחרים גדולים, לאחד קראו מלאך - היה בגובה 1.90 מ' - תפסו אותו בקסטונה כשרצה לעבור אצ לצד האיטלקי. את שמו של הסוחר השני אני לא זוכר. במקרה מלאך היה שכן שלנו והיה צעיר, לכן הכרתי אותו.

ב-4 לאפריל, כשאנחנו נכנסנו לגיסו ברון-הירש, הרגו אותם בחצר בית-הכנסת - את שני הסוחרים האלה - אצאא הרגו בפומבי.

4/.

- 4 -

היינו שם בערך 4.000 יהודים; באו בערך 12 גרמנים וגם חסון היה וראה איך הורגים אותם - הרגו אותם ליד הקיר של בית-הכנסת. בשעה 4.00 עוד לא התפורנו, נתנו פקודה שכל הצעירים מגיל 18 עד 24 - שהיו באותו מקום - לא לָקוּז מהסורות. אני נשארתי עם שני האחים, יעקב ובנימין, ועוד צעירים. העבירו אותנו אצא לאיזה מקום שהיה עם גדר-תיל, זה היה בית-קפה שקראו לו גם-כן ארדיטי.

ישבנו כל הערב, ובשעה 8.00 - ההורים שלי היו ממול - אז בקשתי מאבא שלי שיתנו לי אטבריינת בגד מלריה, מכיוון שביוון יש תמיד מלריה. והיו שמועות שלוקחים אותנו לעבודות; היינו 470 בחורים, ובמשך כל הלילה ישבנו בבית-הקפה הזה.

למחרת לקח מאתנו הסוּן את כל הבגדים שהיו לנו, לי היו כמה לירות-זהב באיזה מקום, ומפני שלקחו את כל ההפצים הפסדתי את הכל, נשאיתי בלי פרוטה; אני זוכר שנשעתי אפילו עם מכנסים קצרים. לקחו אותנו לאיזו מקלחת ובשעה 10.00 נסענו בקרונות - לא ידענו לאן אנחנו נוסעים. הנסיעה נמשכה יומיים וחצי.

הגענו לאיזה מקום לפני אתונה, זה היה כפר בשם קאריה (Larissa). באותו מקום היו 250 יהודים שלקחו אותם לפני חודשיים. הם היו במצב רע מאד, מלאים כנים - בצורה כזאת שראיתי פעם ראשונה בחיי. ישנו בתוך בלוק שהיה מלא לכלוך; לא נתנו לבו אוכל. ספרו שגם לא היו אצ מיים לשתות. שם היה יער גדול, והעבודה היתה לכרות את היער הזה, והגרמנים רצו לעשות שם דרך.

למחרת התחלנו לעבוד, עבדנו 12 שעות - יום ולילה בלי הפסקה. מהיום הראשון היתה עבודה קשה מאד, למחוב אבנים של 200-250 קילו; השומרים הגרמנים כולם אנשי ס.ס. היו מרביצים סכל הצדדים. בלילה הראשון הרגו שני בחורים, אני זוכר היטב את היום הזה.

ש: מדוע הרגו אותם?

ככה סתם הגרמנים הרגו.

למחרת היה לי מזל גדול, שהמנהל הגרמני רצה איזה עוזר, ומתוך ה-600 וכמה הוא לקח אותי. הייתי לוקח את הסקלות שלו למדוד כמה קילוטטרים צריכים עוד לעבוד. כל יום היינו הולכים ביער למדוד. אחרי העבודה הייתי עוזר לו לרחוץ את הבגדים שלו, לנקות את הרצפה

5/.

- 5 -

איפה שהיה גר, ולשמור על איזה כלב קטן.

ש: אתה היית גר אתו?

לא, אני גרתי בבלוק איפה שהיו כולם, ושמו לי סימן שהייתי חפטי ללכת שם בכל הדרכים. היה לי ג'וב טוב והייתי עוזר לשני האחים שלי שהיו שם, הייתי נותן להם קצת אוכל - הייתי סוחב את האוכל

של הכלב ונותן לאחי.

עזרתי לו במשך חודשיים, פעם אחת בא גרמני חדש מגרמניה כדי לראות כמה עבודה עוד נשארה. הגרמני הזה היה קצין אגבנה, ואמר לי בשפה הצרפתית - הוא לא ידע מי אני - במקום הזה תשארו עוד חודש לכל היותר ואתם נוסעים לאיזה מקום רע מאד; ואני רוצה להגיד לך, שתעשה מאמץ ותברח ספה, כי המקום שאתם נוסעים אליו הוא לא טוב".

בצהריים המסכנו את העבודה למעלה ביער, ופתאום איזה ס.ס. זרק עלי אבן ופגע בי בעין; אז הוא כעס, הוציא את האקדח ורצה להרביץ אלצא לגרמני, - בפעם הראשונה ראיתי דבר כזה, קצין גבוה, אז התחילו להגיד לו בגרמנית: "למה אתה מפריע לי בעבודה?". עזב את העבודה, לראשונה להמשיך, ולקח אותי חזרה לקרון שלו, - זה היה בשעה 4.30, ב-1 במאי 1943.

1 במאי הוא חג גדול ביוון, ואני זוכר שהפרופסור שלי לכימיה - קוואסיביס קראו לו - היה א בקרון אלצא הזה והוא הכיר אותי.

ש: הוא גם-כן היה שם?

הוא היה בקרון של ה-1 במאי, והם זרקו לי בערך 20 כבדות לחם, מפני שהוא סיפר להם שאני סטודנט, לכן זרקו אלי מכל הצודים. הקצין הגרמני ראה את זה ואמר לי: "אל תפחד, תקח את כל הלחם ותשמור". לקחתי את הכל והבאתי לבית-החולים איפה שהיו בערך 40 חולים. נתתי את כל הלחם מפני שלי היה מספיק ביום הזה. למחרת הוא נסע מפני שכבר גמר את העבודה שלו; נתן לי את היד (שאף אחד לא יראה) ואמר לי: "תברח מהמקום הזה!". הסברתי לו בצרפתית, שקשה מאד לברוח מפני שיש לי עוד שני אחים פה, ואם אני אברח אז יהרגו אותם.

8/.

- 6 -

נשארו בעבודה הזו עד 20 באוגוסט 1943, לא גמרנו את העבודה; פתאום באה פקודה ונסענו מיד בחזרה לסלוניקי. שם התאספו אנשים שעבדו במקומות אחרים - מטסליה (Thessalia), לקיה (Lakia) - הוא ספנו בערך 1800 פועלים. בתחנה המרכזית בגייטו-סלוניקי עמד המרגל הזה, חסון, היה לבוש אלצא חולצה-משי לבנה, מכנסיים קצרים, הוא אמר: "אל תפחדו, חבר'ה, מהר אתם נוסעים כבר למקום בטוח. למחרת היה 10 באוגוסט, היה רעש אלצא גדול במחנה שאנחנו נוסעים הערב, - זה היה ביום ראשון - אני זוכר את היום.

בקצה 3.00 היה צריך איזה מכיר שלנו, נוצרי, להביא לנו אוכל. ואני הייתי מתחבא ליד השער, וראיתי שהמרגל הזה עם עוד שני קצינים גרמנים, המרגל צעק אל שני השוטרים היהודים שעמדו שם, סיברחו מהמקום ויבואו חזרה. אז הוא ברח עם שני הגרמנים. אחרי רבע-שעה קבלתי את הסל מלא אוכל, והיו שמועות שהמרגל שלנו - זאת-אומרת "הגבור" של המחנה - ברח עם הגרמנים, וזה היה נס נ. אנחנו אצא נסענו לכד, והוא עם 17 מהקליקה שלו, שהרוב היו בחורות. - אני זוכר בחורה מטשפתה טובה, בשם אפי, שהייתה שכנה שלנו, היתה מהחברות שלו (הם לקחו אותן בכוח). - הם ברחו מהמחנה - 17 יחד אתו. לא ידוע לאן ברחו.

ש: אחר-כך שמעת מה היה גורלו?

בודאי, אני אספר על-כך.

ביום ראשון בשעה 5.00 נסענו. היה חם נורא. כולנו נכנסנו לקרונות. לי לא היה אפילו מעיל אחד - הייתי בחולה עם שרולים קצרים ומכנסים קצרים. מהמקום שאנחנו עבדנו היינו בערך 470 איש, היתר מתו שם. הם היו במצב רע מאד, ושמו אותם בקרובות עם כלור מפני שהיו מסריחים מפחלות, ובנסיעה מסלוביסקי לפולניה, שנמשכה 10 ימים, רובם מתו.

ש: בני-המספחה שלך היו יחד אתך באותו משלוח?

באותו המשלוח היו אחי יעקב ובנימין. הגענו לאושוויץ (Auschwitz) ב-17 לאוגוסט 1943. היינו בערך 1800 בחורים שחזרנו מהעבודות; הם עשו סלקציה ובחרו 270 בשביל המחנה - אני הייתי בין ה-270. היתר - באו אוטומובילים עם הצלב-האדום מאחור ולקחו את החברים שלנו.

7/.

- 7 -

התחלנו ללכת ברגל, זה היה בערך ב-1.00 בלילה, היה קר. מרחוק ראינו מנורות, חשבנו שזה דבר עצום. הגענו לשער הראשי, היו שוטרים, פתחו את הדלת. איך שראינו את השערים עם גדר-התיל, אמרנו: "אנחנו אבודים". נכנסנו לבלוק מספר 9; הם לקחו מאתנו את כל הבגדים, שעונים וכו' והכניסו לאיזה סל. אף פתאום בא אחד (שנמצא פה), ליאון יחיאל, הוא היה בטרנספורט הראשון מסלוביסקי לאושוויץ - היה קצין גבוה בצבא שלנו - אז הוא אמר: "אתם צריכים לדעת את האמת; אתם מרגישים שיש ריח? - זה ריח של אנשים שרופים, - כל אלה שכאו אתכם כבר נשרפים עכשיו". חשבנו שהוא משוגע, או

אולי הוא יחד עם הגרמנים. "אין-דבר, אתם לא סאמינים - תאמינו
מחר בבוקר", וכך זה היה. - היינו ערומים לגמרי - מבלוק לבלוק
במשך כל הלילה.

למחרת בשעה 4.00 באו פקידים, עשו לנו את הספרים. אני
הייתי השלישי בתור מפני שממי ארדיטי, הספר הראשון הוא 1036919 -
הוא חי פה בתל-אביב. האח יעקב א היה יחד אתי; את בנימין לקחו
עם כל היתר והוא נשרף באותו הלילה.

ישבנו בבירקנאו (Birkenau) בערך שבוע ימים. לא עבדנו מפני
שהגרמנים היו עוטים אפוא לנו בדיקות - אמרו שרוצים להעביר אותנו
למקום רחוק מבירקנאו, ולא ידענו בדיוק את המקום.
היינו ישנים באיזה בלוק איפה שהיו רוסיים; הספר שלהם היה על
הגוף - היו סבויים מהצבא הרוסי.

אחרי שבוע עברנו מבירקנאו לאושוויץ כדי להחליף בגדים.
באושוויץ ישבנו בדיוק יומיים. למחרת באו עוד 200 איש מסטרנספורט
אחר, וכך היינו מחלקה של 500 בחורים מסלוביקי, כולם צעירים,
ו-3 רופאים מפולניה (יהודים). נסענו 3 ימים ולא ידענו לאן
נוסעים.

הגענו לאיזה מקום שהכל היה הרוס; ראינו אצ דגלים לבנים
על כל הבתים. הסתכלנו ברחובות, אולי חתול היה קופץ מפה או מסם,
אבל לא ראינו שום בן-אדם. ראינו מגן-דוד על הבתים והרגשנו משהו.
אחר-כך הגרמנים אמרו לנו שזו וארשה (Warszawa).

ש: כלומר, נשארתי באושוויץ רק כמה ימים?

8/.

- 8 -

יומיים באושוויץ, שבוע בבירקנאו, ומיד שלחו אותנו לגייטו-וארשה.

ש: זאת-אומרת שאתה היית במשלוח האחרון מסלוביקי?

כן, כבר לא נשאר אף אחד בסלוביקי, אנחנו היינו האחרונים - הצעירים.

הגענו לגייטו-וארשה, והמקום שלנו היה איפה שהיה בית-הכנסת
הגדול בגייטו, ברחוב גנשיה (Gensia). סם הגרמנים עשו את הקומנדטורה
שלהם, ובכניסה ראינו ערימה של ספי-תורה. אנחנו ראינו שפה
היתה קהלה גדולה, וזה היה נכון. ישבנו בחצר; נתנו לנו לאכול

מרק, אחרי יומיים שלא קבלנו שום אוכל. בא גרמני אחד ואמר:
 "אתם מיוון, וידוע שאתם עובדים אצל טוב. העבודה פה קשה מאד;
 אני רוצה לומר לכם שאתם נמצאים במקום שהיו גרים הרבה יהודים,
 ותמצאו הרבה זהב. - את הזהב הזה אתם מוכרחים למסור לידינו;
 סי שלא יתן את הזהב יהרג".

למחרת התחלנו לעבוד, - התחלנו לסדר את המקום איפה שהיינו
 צריכים לישון, לא היו לנו שמיכות, לא מיטות ולא כלום. זה צריך
 ארוך וגרנו שם כולנו - 500 איש. היו שם גם אסירים גרמנים -
 גנבים; אחד היה אסיר פוליטי; אחד היה קומוניסט; והיו בערך
 100 גרמנים הנמוטכסואליסטים. - בפעם הראשונה ראיתי אנשים
 כאלה.

ש: גרתם ביחד?

לא, הם גרו בצריף אחר. היו גם 100 צרפתים בוצרמאן.
 בתחלנו לנקות את המחנה. אחרי יומיים עשו קבוצות-קבוצות, ואני
 הייתי בקבוצה של 60 וקראו לה "קומאנדו-שיינברון"; העבודה הייתה
 קשה מאד

ש: למה שיינברון?

זה היה שם של אזרח גרמני מברלין והיה אחראי על העבודה שם.
 הוא היה נטון, עם שפם, עם כובע של ימאים, והיה מרביץ בצורה גסה
 מאד. עבדנו בערך חודש וחצי, ואני אספר על מזלי. זה היה באוקטובר,
 אחרתי קצת לעבודה ביום הזה 05.01. אחד הרביץ ושלח אותי לעבוד
 במקום אחר. רציתי להסאר שם כי כבר התרגלתי, עבדתי במקום אחר
 גם-כן עם יוונים, קבוצה של 30, אבל לא הכרתי אותם. התחלתי לעבוד

9/.

- 9 -

ואחרי שעה מצאתי א פח מלא זהב, הכל היו דולרים-זהב. הסברתי
 לחברים שלי שאלה דולרים-זהב - ראיתם \$20 עם הכוכבים - הם אמרו
 שאלה בודאי פרוטות. לקחתי 10 התיכות ועוד חברים לקחו מסם וברחו.
 היה אחד שהלטיין בפני הקאפו שלנו; הקאפו בא עם הגרמנים וערכו
 אצלנו הפושטים. בינתיים אני כבר העברתי את הזהב לצד שני איפה
 שהיה אחי. החפוש היה גרוע מאד; הם מצאו כמעט את כל הזהב, אבל
 את שלי לא לקחו. אנחנו היינו עובדים עם פולנים נוצרים, שבכל
 ערב היו נוסעים לוארשה, וכך יכולנו לתת להם את הזהב ולקבל דברי-
 אוכל. אני מסרתי לפולניא אחד שעבד אתי, קראו לו איזדבסקי
 (Izdebski). הוא עזר לי הרבה. אז כאשר נתתי לו, אני זוכר -
 \$20 זהב היו בערך 7000 זלוטים, ועם הזלוטים האלה היינו חיים א

די טוב. - קילו קמח עלה 40 זלוטים; אא הוא היה מביא לי נקניק בכל יום; וודקה, ולא היה אכפת לי - עבדנו קשה מאד - אבל היה מספיק.

בדצמבר בא עוד טרנספורט מאושוויץ, בערך 500-600 איש, הרוב היו יוונים. אחרי שבועיים בא עוד טרנספורט עם הרבה הולנדים, וגם יוונים.

ש: וכל הזמן עבדתם בהריסות?

כן, אני עבדתי איפה שהקימו את המטבח הגדול בשביל הגרמנים - בשבילנו - מפני שלהם היו תכניות גדולות, אולי להעביר את המולנרם הנוצרים למקום הזה. החברה שלי היו עובדים על-ידנו בהקמת הקרמטוריום החדש שרצו שם לבנות, אבל הגרמנים לא הספיקו לגמור את זה.

ש: התחילו כבר בבניה?

כן, זה היה בדיוק מול בית-הכנסת איפה שהיתה הקומנדטורה, והחברים שלי עבדו שם - 7 תנורים התחילו לבנות, אבל לא הספיקו לגמור את הבנין.

ש: איך היו היחסים בין האסירים בתוך המחנה? - הרי היו שם הולנדים, גרמנים וכו'.

א היחסים היו טובים מאד, כבר התרגלנו ללכת כולנו ביחד, אבל ההולנדים מתו תוך זמן קצר - הם הגיעו בחודש ינואר - אא ותוך

- 10 -

שבועיים - שלושה לא נשאר אף הולנדי אחד.

ב-15 בינואר 1944 התחיל טיפוס בגיטו, אנאק ובמגיפה הזאת מתו הרבה אנשים - בכל יום היו מתים 50 - 60. גם אחי חלה בטיפוס והיו לוקחים אותם לאיזה בית-חולים שאפילו לא ידענו איפה זה, ואף אחד לא היה יוצא מבית-החולים הזה בינתיים.

אותו שבוע קרה מקרה במקום שעבדנו, מהפצות שהגרמנים היו מכינים כדי להרוס את הבתים, יצאה איזו בחורה צעירה מההריסות, זו היתה יהודיה מהגיטו. הגרמנים תפסו אותה, ואנחנו זוכרים איך היתה קרועה לגמרי, אבל נחמדה אא מאד, לא יותר מבת 19. למחרת ראינו את הגופה שלה - כבראה שעשו לה זריקה - ואנחנו שרפנו אותה, ...

זאת-אומרת לא אהבתי... את המתים מהטיפוס. - היו עושים ערימות של 25-25 ושורפים אותם על עצים. ואנחנו נתנו כבוד לאשה הזו, שמנו אותה למעלה-למעלה. אני זוכר שזה היה ביום ראשון, מפני שהגרמנים לקחו אצאָאָ אותי לעבוד בשריפת האנשים האלה.

ביום שני רציתי פרוסקציה לנסוע לוורשה, מפני שהיתה מחלקה של 6 איש היו מביאים את הבגדים המלוכלכים של הגרמנים לאיזו מכבסה בוורשה. אז אני נכנסתי בין הששה בחורים רק כדי לקנות איזה דברים בשביל אחי מפני שהיה בבית-חולים. בגלל הטיפוס לא עבדנו 40 יום, סגרנו אותנו באיזה מקום - לא לצאת ולא לעשות שום-דבר. בכל יום היו הולכים לבית-החולים הזה 50 - 60, המחלה פשטה כבר בכל המחנה. נסעתי לוורשה, נתתי לגרמני אחד 2 בקבוקי-וודקה - אמרו לי שכך אפשר לדבר אתם - וזה היה נכון, לקחו את הבקבוקים ואני יכולתי לקנות מה שרציתי. קניתי שק מלא דברים והעברתי אותם למחנה.

למחרת גם אני חליתי בטיפוס ועברתי לבית-החולים, לא היתה לי ברירה, לא יכולתי להחזיק מעמד. הרבר הראשון כדי לעבור לבית-החולים הזה היו צריכים להכנס לאיזו חבית עם מים מלוכלכים. אני לא אשכח את היום הזה - מים לגמרי שחורים. נתנו לי מקום פנוי של אחד שמת - המסות היו בשלוש קומות. אחרי יומיים ששכבתי במקום הזה באו 6 גרמנים; אני הייתי במטה הראשונה ליד הדלת, לקחו אותי, הוציאו לי דם מהיד והלכו. למחרת שוב באו הגרמנים ותפטו

11/.

- 11 -

אותי עוד פעם ושוב הוציאו לי דם. וכך עשו לי שלוש פעמים, ולא ידעתי מה העניין הזה.

ש: הם נתנו לכם זריקות?

לא, הוציאו לי דם כדי לראות אצאָאָ משהו.

ש: ותרופות נתנו?

לא,, אחרי שבועיים שהייתי שם, ביום אחד באו הגרמנים ואמרו: "כבר מצאנו את התרופה בשביל הטיפוס" - נתנו לנו איזה סלק-סוכר אחרי שהוציאו ממנו את הסוכר, מלא חול - וזו התרופה בשביל הטיפוס. והרבה שפטים נשאו כך עם החתיכה אצאָאָ הזו בפה... הטיפוס עבר עם איזו רוח חזקה שהיתה בסוף פברואר, וכך התחילה

"לברוח" המחלה. מהסיפוס הזה מתואר בערך 800 יוונים; מההולנדים לא נשאר אף אחד; היו כמה פולנים, גם מהם סתו הרבה, ונשאר כמעט החצי מכל המחנה.

התחילו להביא עוד טרנספורטים, אלה היו כבר הטרנספורטים של ההונגרים, זה היה בחודשים מאי-יוני. בחודש מאי באו גם הגרמנים מלובלין (Lublin), ואלו היו רעים מאד. כאשר הסלו את המחנה בלובלין כשהרוסים באו - אלו היו הס.ס. הכי גרועים שראינו. היה אחד עם אופנוע שהיה מרכיץ עם שוט בכל בוקר, אינני זוכר את שמו, היה בן 21 בערך.

ב-25 ביוני כלילה היתה איזו התקפה, באו אוירונים רוסיים וזרקו איזה אורות, והכל היה מלא אורות. אנחנו כבר התחלנו לחשוב - אולי יגיע הזמן ונסתחרר - זה היה ב-25 ליוני 1944. עבדנו עד ה-27 ביוני. אני כבר עזבתי את מקום-העבודה שלי אחרי הסיפוס, והייתי עובד באיזה גן יחד עם 6 אנשים.

27 ביולי 1944 - זה היה בקיץ - היה היום האחרון של המחנה. היינו בערך 4000 - 5000 איש, רובם היו הונגרים. באותו יום הגרמנים נתנו פקודה לא לצאת לעבודה; עשו מסדר גדול, אמרו שאנחנו עוזבים את וארשה ונוסעים למקום אחר; שיצאו מתנדבים - הם רצו 400 בערך - יצאנו 35, אני הייתי ביניהם. הגרמנים ראו שלא יוצאים יותר מתנדבים, אז לקחו ככה את בלוק 7 איפה שאני הייתי, זאת-אומרת

124.

- 12 -

שלפלי נשארתי עוד פעם בוארשה. עבדתי יומיים במטבח, ב-29 ביולי הביאו מה"פאביאק" - בערך 150 מטר מהקומו איפה שהיינו - הביאו 30 - 35 בחורות וכמה גברים שהיו בפאביאק. אנחנו כבר היינו שם כמה פעמים, מפני שהמקלחת היתה בפאביאק ושם התרחצנו. אז הגרמנים הוציאו את היהודים מהפאביאק והעבירו אותם אלינו. ואני זוכר, באותו בוקר אמר הבחורות חשבו שכבר הורגים אותן, מפני שיחד אתן באו הגרמנים הכי גרועים. ואיך שאמרו בגרמנית "להתפזר" הן חשבו שזה כבר המוות, אז התחילו להגיד "שמע ישראל". אז הבנתי שהן יהודיות. הגרמנים לא עשו שום-דבר. אנחנו התחלנו לדבר, הם לא דבר/ כלום, לא היה להם כוח לדבר. ישבנו אתם באותו הבלוק עד ה-30 ביולי.

ב-1 באוגוסט לקחו איזה 200 אסירים לעבוד באיזה מקום - זה היה בסוויאון בוארשה; מלאו אוטובוסים, זה היה בפלאץ-פילסוצקי.

נכנסנו לפוזיאון בבוקר והתחלנו לעבוד, עבדנו עד שעה 4.00 כדי להעביר את כל המחסנים מסם - לסחוב מעילים מהבוקר עד הערב. בשעה 4.00 פתאום בא גרמני אחד; במהירות נתן פקודה, ובלי לעשות מסדר עלינו שוב למכוניות. זו הייתה הפעם הראשונה שלא ספרו אותנו. אז הבנו שטסהו רציני קרה. ראינו שכרובות יש הרבה תנועה של גרמנים, וראינו "בלגן" גדול באותו יום.

העבירו אותי לאיזו תחנת-רכבת, אני אמר חושב שזה היה ברובע ז'וליבוז' (Zoliborz). אני הגעתי לשם בערך בשעה 4.40. העבודה הראשונה הייתה להעביר קרונות מלאים סחורות מצד אחד לצד שני. היו שם עוד 100 אסירים מבין החברים שלנו, שעבדו שם מהבוקר. אוקראיני אחד אמר לי: "8 אלה הולכים לסחוב את הקרונות ואתה תשאיר פה". איך שהתחיל להגיד זאת, פתאום אנחנו שומעים שיורים מכל הצדדים. הוא אומר לי: "מה זה?"; אמרתי לו: "אינני יודע" הוא אמר לי: "תכנס מתחת לקרון". נכנסתי מתחת לאיזה קרון והוא נתן לי את הרובה שלו מפני שגם הוא רצה להכנס, הוא התחיל נורא לפחד. אמרתי לו: "מה אתה נותן לי אתה זה? הרי אני אסיר, קח את זה בחזרה". הוא ראה שזה רע מאוד מפני שהכדורים היו קרובים אלינו, הוא אמר: "המקום לא טוב". איך שהוא קפץ כדי לצאת מסם - אני קפצתי ראשון - פתאום אנחנו רואים שני בחורים צעירים עם אקדחים ביד, והיה להם דגל לבן-אדום; הם ירו והרגו את הגרמני שהיה על-ידי.

13/.

- 13 -

אני הרמתי את הידים, ועוד חברים כבר באו מצד שני. אמבנו שאנחנו יהודים; הם היו עצבנים מאוד, ולא רצו אפילו לשמוע - לקחו את כולנו ונכנסנו לאיזה מחסן-שיטורים. השעה הייתה 5.30-6.00 ויורים מכל הצדדים - כל וארשה הייתה בווערת. כך הייתה התחלת הפרד.

בערב בא קצין בלי יד ורצה שאנחנו בראה את המקום של המחנה שלנו, שהיה בגנשיה. איך נלך בחושך? - אמרנו ששם ישנן עמדות איפה שנמצאים הגרמנים. הם רצו לדעת בדיוק את המקומות הנכונים. היינו 20 יוונים וכמה הונגרים; נסענו עד שם, אבל לא הספקנו, הגרמנים ירו ונהרגו 11 אנצאצא הונגרים בלילה הזה. ושוב חזרנו לאותו מקום. בלילה הזה לא ישנו אפילו דקה אחת.

למחרת בבוקר בשעה 4.00 אמרו הפולנים שאנחנו עושים א עכשיו התקפה גדולה, ומוכרחים לתפוס את המקום איפה שהיה המחנה שלנו, מפני שרק שם יש גרמנים ועל-יד זה - זאת-אוטרת בפאביאק - כדי אנצאצא לשחרר את המקום. אנחנו היינו במחלקה רק כדי לסחוב את

הפצועים - כך הם אמרו - היינו באיזה אוטו-משא ישן, אחרונים.
 נסענו באיזו דרך ארוכה, אינני יודע את השם ספני שאני לא מפולין,
 אבל זאת היתה איזו דרך גבוהה על-יד בית-הקברות היודי. ממול
 למעלה ראינו פתאום איזה שנק - 2 סנקים - אני ראיתי את האחד.
 והתחילו לירות, טוב שלא היו להם פגזים - הם היו יורים כדורים
 לאלפים מכל הצדדים. מרוב פחד שמענו פתאום פקודה מפי פולני אחד
 שנתפזר. והיו בורחים מכל הצדדים הפולנים הנוצרים מא.ק. -
 אז שמעתי בפעם הראשונה את המלה "א.ק." זאת-אומרת "ארטיה-קראיובה".
 ואנחנו ברחנו.

הייתי עם 8 יוונים, חברים טובים שלי, ובתוף המהומה הזאת
 אבדתי אותם ונשאיתי לבד עם עוד שני הונגרים, אבא ובן. לכן קראו
 לי און, הוא שחק באיזו קבוצת-כדורגל סכודפשט, היה בחור גבוה.
 קפצנו על איזו גדר גבוהה וראינו שזה היה בית-קברות יהודי.
 ההרוג הראשון שראינו היה גרמני ושני רמונים היו על-ידו. באופן
 פתאומי התחיל לרות גשם שוסף; תותחים היו יורים מכל הצדדים ולא
 ידענו לאן ללכת, נכנסנו פנימה לתוך בית-הקברות. היה גשם כל-כך
 שוסף ועמדנו רטובים עד העצם, אמרנו: בטח יש פה איזו מצבה גדולה.
 ליד פטי-הרכבת שהיו סם ראיתי מצבה גדולה, זו היתה מצבה של רב
 ואני זוכר את התאריך שנפטר - 1404. נכנסנו וישבנו כל היום במצבה

14/.

- 14 -

הזו, זה היה כמו דירה קטנה. החברים שלי אמרו שאנחנו יכולים
 לחיות שם בערך שבועיים בלי אוכל ובלי כלום, ונחזיק מעמד. אמרתי
 שאני לא מחזיק מעמד, כבר סאתמול אנחנו לא אוכלים, וזה קשה מאד.
 ישבנו כל הלילה, זה היה ב-7 באוגוסט. אמרתי להם שאני לא אוכל
 לחיות כך, אני מרים את הידים ולמחרת בבוקר אני הולך אל הגרמנים -
 מה שיהיה-יהיה.

הלכתי לאורך פטי-הרכבת ויצאתי מבית-הקברות. ממול היו
 חיילים, לא ראיתי איזה חיילים, העיקר שהרמתי את הידים ומרחוק
 ראיתי את הדגלים של הפולנים. נפלתי ספני שהייתי כבר יומיים
 בלי אוכל ובלי שתייה, ולא יכולתי אפילו לדבר. שאלתי אותם: מי
 יודע צרפתי? - יצא קצין מהצבא הצרפתי שהיה סם שבו, זאת-אומרת
 עזר אצאצא לפולנים. אמרתי להם שאני יהודי מיוון, וכשקרה העניין
 עם הסנקים אתמול... אז הוא הראה לי: הנה הסנקים - הם היו ממול,
 וראיתי היטב את שני הסנקים. אמרו לי שאתמול עברה איזו אצאצא
 קבוצה של יוונים; לא רחוק מפה ישנה איזו מחלקה של הצבא - נדסה
 לא שנה הנה רחוק כלשהו. הלכנו רחוק הנה ושם היו היוונים -

חמישה.

הם ספרו לי שבלילה לפני²⁸ כאשר ברחו מהסנקים, הם ברחו מצד שני והלכו בין הבתים. אותו יום הגרמנים התחילו בהתקפה נגדית. זה היה כבר ביום השלישי של המרד, וראינו שהמצב לא טוב, חושך והגרמנים שורפים מכל הצדדים. הפנים של הפולנים נראו לא בסדר, והרגשנו משהו לא מוצלח.

ביום הרביעי של המרד ההתקפה של הגרמנים היתה כלשכך חזקה, שהפולנים אמרו לנו: "אנחנו מוכרחים לעזוב את המקום". עזבנו את המקום בלילה והעבירו אותנו בדיוק לאותו מקום איפה שהיה המחנה שלנו. אחרי חמישה ימים ראיתי שם את אחי יעקב ועוד 400 חברים. ספרתי להם את הנכון - שהגרמנים עושים התקפה נגדית ואנחנו אבודים. הם לא הכינו מפני שהשתחררו באותו היום - אמרו שהשתחררו לפני 3 שעות - הפולנים שחררו אותם. אבל הגרמנים עברו כולם אל הפאביאק ועשו שם התקפה חזקה. בערב התחילה גם שם התקפה נגדית, וראינו שהמצב רע מאד.

עזבנו את המחנה שלנו ועברנו דרך "יודנראט" לצד השני. "יודנראט"

15/.

- 15 -

היה בנין גדול מאד, היו בו הרבה חדרים, והגרמנים היו יורים מהפאביאק לאיזה חדר שהיינו מוכרחים לברוח משם. במקום הזה נהרגו יותר מחצי האסירים - יותר מ-200. כל אחד שהיה קופץ היה נהרג. הרבה חברים שלי נהרגו במקום הזה. כאשר הגיע תורי לקפוץ אמרתי "שמע ישראל" ולא קרה לי כלום, גם לאחי לא קרה כלום ואי עברנו לצד טבי. עברנו בדיוק איפה שהיה בית-המשפט של וארטה, ושם היתה המחלקה שלנו. במקום הזה היינו בערך חודש ימים.

ש: אתם עזרתם לפרטיזנים?

כן, ותמיד היינו הולכים להתקפות הכי קשות.

ש: הם גם נתנו לכם נשק?

כן, אני זוכר שיום אחד הפרטיזנים מא.ק. לא ראו אותנו בעינים טובות. - יום אחד בא קצין ולקח אותנו בכוח לאיזה מקום שהיתה שם פעולה קשה מאד; הוא לקח בדים של סריגים. איך להכנס לחדר הזה? - הגרמנים היו יורים מטול. היתה דלת-זכוכית סגורה, -

אנחנו היינו צריכים לשבור את הזכוכית ולהכנס לחדר הזה. הגרמנים ידעו שיש שם בדים. היה קשה מאד להכנס, אני נכנסתי בקפיצה דרך החלון ולא קרה לי כלום. הגרמנים היו יורים אלפי-כדורים לחדר א הזה. זרקתי בערך 20 חבילות; אחר-כך הפולנים אמרו לי: "מספיק, כבר לא צריך". עכשיו הייתי צריך לקפוץ בחזרה דרך הסדרגות. קפצתי ולא קרה לי כלום למזלי.

אחרי יומיים שהיינו במקום הזה, פתאום א בא יהודי אחד שהיה כקצין בצבא הפולני, רופא, ואמר לנו: "אני אגיד לכם את הסיסמה "עמך" - אני יהודי, אתם לא נמצאים במקום טוב, ישנו צבא אחר שנקרא "ארמיה לודובה" וסיפר את כל הענין.

עברנו לארמיה-לודובה, אש שם נתנו לנו אוכל טוב ומדים והיינו מטש כמו חיילים פולנים; בכל בוקר וערב היינו עושים את המסדר; היינו הולכים אתם לפעולות. ואני זוכר גם כמה שמות של קצינים פולנים. הבטליון שלנו נקרא "סטרונו וווגו פ.פ.ס." ובקפיטן נקרא נלנצ'ה (Nalecza). היה עוד קצין שאני זוכר אותו היטב - פורוצ'ניק באר (Bar). הם נפלו בפעולה שאספר עליה. ישבנו אתם באיזה כנין, אחר-כך אם היו עוזבים את המקום אז אנחנו

16/.

- 16 -

עברנו אתם. הקרבות האלו היו תמיד בסטארה מיאסטו (Stare Miasto). הגרמנים התחילו בהתקפה חזקה מאד, ואחרי חודש של קרבות היינו מוכרחים לעבור דרך הביוב לאיזה צד שלא ידענו. כלילה הזה היה קשה מאד לעבור את המקום הזה. איפה שהיתה הכניסה אל הביוב היו שומרים, והם לא רצו לקחת אותנו מפני שהיינו יהודים. אחי יעקב אמר לי: "אני אעבור, מה שיהיה - יהיה, אני אראה לך". הוא רצה להראות לי שקל מאד לעבור. הוא קפץ בכוח ובכנס לבור. כאשר היה בפנים כבר היה קשה מאד להוציא למעלה. נסיתי לעבור, אז לקחו אותי הפולנים וזרקו אותי הצידה.

הילתי יחד עם חבר, ברוך אלימלך, אמר שהוא עיף. אני זוכר שבלילה הזה בשעה 12.30 הוא ישן חזק, אמרתי לו: תראה, ברוך, כולם כבר עברו ואנחנו נשארנו לבד, מה נעשה? אז הוא אמר: "בוא נלך גם אנחנו לחורץ החור בער וכל הבתים היו בוברים. אמרנו שזה כבר הלילה האחרון, מפני שלמחרת היינו כולנו נופלים בשבי. איך שיצאנו ראינו בחורה יושבת וכוכה. היא שאלה אותנו: "אתם מיוונו?" כן; "אז בואו איתי". נכנסנו לאיזה בית והיה שם

קצין פצוע, זה היה קצין פולני גבוה שנפצע ברגל מאוירון.
את הקצין הזה היינו צריכים להעביר דרך החור הזה לצד השני.
אז לקחנו אותו על אלונקה - היינו ארבעה: ברוך, עוד שניים ואני.
עברנו את כל הדרך הזאת בתעלה, איזה שלוש או ארבע שעות. לא יכולנו
להחזיק יותר מאז סעמד, אסרנו: אולי נשאיר אותו... מפני ששם היו
דרכים בתעלות. הבחורה ראתה שאנחנו עייפים מאד ועומדים לזרוק
את הפצוע באיזה מקום, אז היא אמרה: "עסך, עם ישראל חי" - גם
הוא יהודי. איך שאמרה שהוא יהודי, אספנו כוחות והעברנו אותו
לצד השני. זה היה בנוכה-טיאסטו - שם היו בתים גבוהים - עברנו
את התעלה ואיך שיצאנו החוצה הקצין מת - בדיוק ברגע שהוצאנו אותו
לאויר, נזל לו דם מכל הצדדים.

במקום הזה ישבו 3 ימים. קרבות קשים היו ועברנו מצד שני
ברחוב קרנצ'ה ומרשלקובסקה. הקרבות במקום הזה נמשכו עוד שלושה
שבועות בערך.

ש: אתם לא הצטרפתם לאיזו יחידה?
(80 סטרונון 111)
כן, תמיד היינו שייכים לבטליון "סטרונון-ווגו", מצאנו אותם במקום

17/.

- 17 -

הזה.

ב-2 באוקטובר בערב, כל החברים שלי - עם עוד 20 פולנים -
יצאו לאיזו התקפה. אני נשארתי, מפני שתמיד היה אצ נשאר אחד
מהחברים. נשארתי לבד, ושם היו בערך 8 קצינים, אמרו לי: "בוא
לחדר שלנו, נשחק בקלפים. אלה היו קצינים גבוהים. אחרי כמה
רגעים נפלו 2 פגזים, למולי לא רציתי לשחק, הייתי עייף מאד א
והלכתי לנוח בחדר שלי. ואז נפלו שתי פצצות ופגעו במפקדה וכולם
בהרגו, ואני נשארתי לבדי. לא ידעתי כלום, חשבתי שהגרמנים כבר
נכנסו לבנין. ישבתי עד הבוקר, ובבוקר כשהזרנו מהפעולה, אז אחי
צעק: "ספואלו", והתברר שרק אני חי. למחרת קברנו אותם באותה חצר,
ובתוך בקבוקים שמו את השמות שלהם. ביניהם היה קצין אחד יהודי,
אז שמתי בתוך הבקבוק מגן-דוד. שני קצינים הסתכלו, אז אמרתי:
כן, הוא יהודי, אני רוצה לשים את המגן-דוד בפנים.

ב-3 באוקטובר כבר היה היום האחרון של המרד, אז הקצינים
אמרו לנו - קצינים אחרים שהגיעו מאותה מחלקה - "מחר אנחנו נכנע
ונפול בשבי, אם אתם רוצים תבואו אתנו, אם לא - אתם יכולים ללכת
עם האזרחים או תעשו מה שאתם רוצים. בין אלו היו לנו שני חברים

שפגשו שתי בחורות יהודיות שהיה להן קשר עם האגודה. אחת מהם היא שהגיעו למרד, והם רצו לעבור לצד השני של הויסלטה. אחד מהם היה אלברטו גלעדי שעובד עכשיו בסטוד-האוצר; ועוד אחד שהיה קצין גבוה בצבא-היווני, גבריאל כהן. הם עברו בשחיה, אבל גבריאל א נהרג; כל הפולנים נהרגו, רק אלברטו גלעדי יצא חי, ככל ה-20, ועבר בשחיה לצד השני. למזלנו הם לא הסכימו לקחת אותנו, השניים האלה.

שני יהודים פולנים לקחו אותנו בכוח, עם אקדחים, הביאו אותנו לאיזה בית וברחו. לא ידענו מע לעשות, למחרת הגרמנים כבר נכנסים. וכך זה היה - עד 8.00 בערב הפולנים הרימו ידים והלכנו בשבי. אנחנו הלכנו עם האזרחים, זה היה ב-4 באוקטובר 1944. הדרך הארוכה והרחבה היתה ב"שדרות ירושלים"; זה היה מקום מרכזי איפה שהיה הגיסטאפו, הוורמאכט וכו' והיו לוקחים את הסבויים. נשארנו בדואר הראשי, זה היה ב"שדרות ירושלים", כל הלילה. למחרת נתנו פקודה שאנחנו נעזוב את המקום יחד אתם. היינו בערך 4000 - 5000 סבויים, רובם אזרחים, ואנחנו היינו 17 אבל לא כולנו

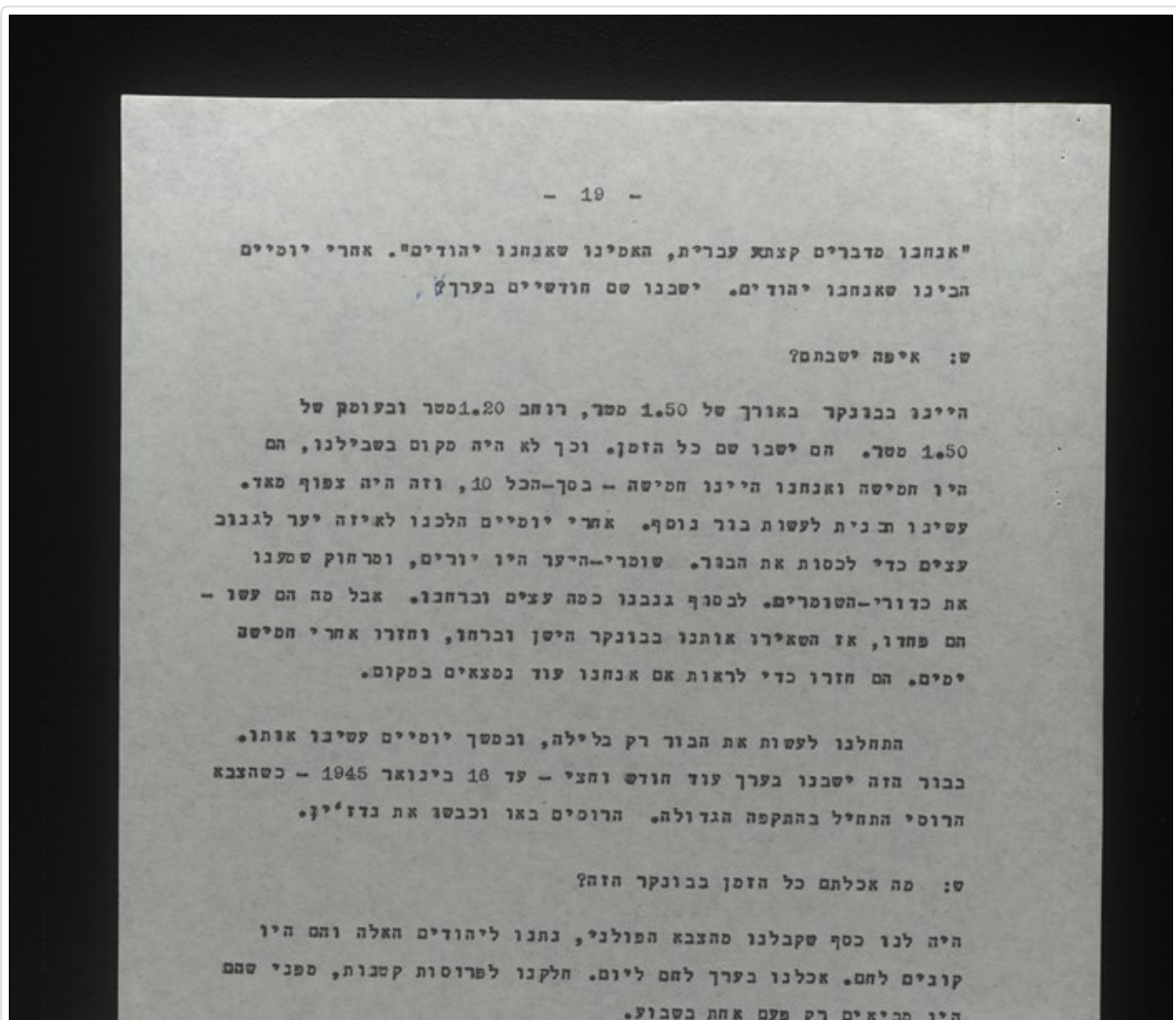
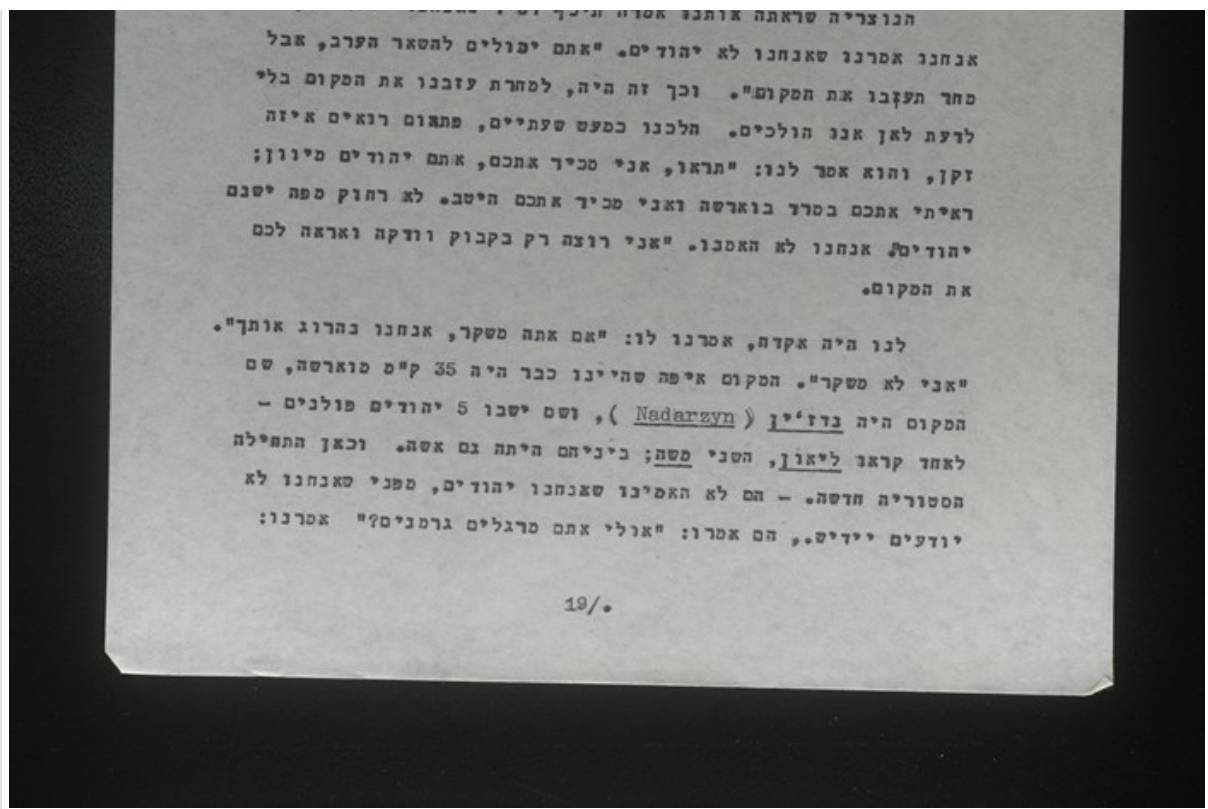
18/.

- 18 -

ביחד אלא מפורזים, אבל היינו רואים אחד את השני - 17 יוונים היינו.

למחרת התחלנו ללכת ברגל, הלכנו בערך 10 ק"מ וראינו שלא נשארו א כבר מהסבויים האזרחים - כרחו; הקצינים הגרמנים והאוקראינים עזבו את המקום. ראינו שאין כבר גרמנים ואין אף אחד, אז עזבנו את המקום. עלינו לחשמלית והתכנית שלנו היתה לנסוע עד גרמניה ולהגיד שאנחנו יוונים נוצרים; שהיינו בגייטו-וארשה כעובדים חפשים. איך שעלינו לחשמלית היתה שם יהודיה שאמרה לנו את הסיסמה "עמך" "קפצו דרך החלון" אמרה לנו "ספני שבתחנה הבאה הגרמנים עורכים חפושים. תוך כרי נסיעה קפצנו דרך החלון ונכנסנו לאיזה יער. הלכנו בלי לדעת איפה אנחנו נמצאים. בערך בשעה 5.00 ראינו איזה ילד הולך עם שתי פרות. אמרנו לו: אנחנו א רוצים לישון, אנלי ניתן לך משהוא וניסן הערב?" מתוך ה-17 כבר התפורנו - הלכו שתי קבוצות עם שניים; אנחנו היינו קבוצה גדולה של חמישה; יוסף נחמיאס הלך לבדו; עוד שלושה הלכו לחוד; אני הייתי בקבוצה הגדולה של חמישה, כולם יוונים: - אדריטי יעקב, אחי; יעקב מלאך, שנמצא בסדרום; ברוך אלמלך ופרנסה אצאק יצחק, שנמצא בסלוניקי.

שפגשו שתי בחורות יהודיות שהיה להן קשר עם האגודה. אחת מהם היא שהגיעו למרד, והם רצו לעבור לצד השני של הויסלטה. אחד מהם היה אלברטו גלעדי שעובד עכשיו בסטוד-האוצר; ועוד אחד שהיה קצין גבוה בצבא-היווני, גבריאל כהן. הם עברו בשחיה, אבל גבריאל א נהרג; כל הפולנים נהרגו, רק אלברטו גלעדי יצא חי, ככל ה-20, ועבר בשחיה לצד השני. למזלנו הם לא הסכימו לקחת אותנו, השניים האלה.

יום אחד, כאשר כבר לא רצו לסכול א יותר, אז דברו ביניהם
 בידיש: "אולי נודיע בבנין הגדול...". - ז"א שיש משהו בבנין הגדול.
 מול הבונקר איפה שהיינו היה איזה ארסון. יום אחד אחי ויעקב סלאך
 נסעו לשם, ובחוף עמד איזה יהודי - אחי הרגיש שהוא יהודי.
 הם נגשו אליו - "אנחנו יהודים מיוון"; "מה אתם רוצים"; רוצים
 לא להם לאכול; אז הוא נתן 2 ככרות לחם ואמר להם: עכשיו תלכו ותבואו
 רק בלילה.

אותו לילה אחי הלך למסעדה...
 אחר כך ביחד עם יעקב סלאך אל הארסון הזה וראו ששם גרים בערך 17
 אנשים. הם לא אמרו שהם יהודים, אבל אחי הרגיש שהם יהודים.

ש: הם הסתירו שם?

20/.

- 20 -

כן, אבל היו עם תעודות בוצריות. אחד מהם קראו לו סקבינסקי,
 היה עם אשתו, והם עזרו לנו הרבה. - בכל פעם שהיינו באים היו
 נותנים לנו אוכל וסיגריות ועוד דברים. וכך אחי המשיך ללכת לשם
 פעמיים בשבוע.

ב-22 בדצמבר 1944 הוא אמר לנו: "מישהו רוצה לעזור לכם,
 אני אבוא אתו סוד אליכם בין 8.00 ל-9.00; אבל אל תפחדו - זה
 אחד משלנו. אותו לילה לא ישנו - לראות מי זה האדם הזה שרוצה
 לראות אותנו. בבוקר הוא התחיל לצעוק כדי לסצא את המקום שלנו,
 מפני שהיינו בבונקר ועל המסכה היה עץ. פתחנו את העץ מפני ששמענו
 את קולו. מסולנו ראינו קצין גרמני גבוה ועל היד שלו היה רשום:
 "אורגניזציון-סודי". הפנים שלנו הצהיבו מפחד. הוא אמר בשפה
 הצרפתית: "אל תפחדו, אני מהאנשים שלכם". הוא נכנס לתוך הבונקר
 (הרכיב מסקפיט) ורצה לדעת את ההסטוריה שלנו. בהתחלה לא יכולנו
 לדבר; אחר-כך התחיל אחי לחבר בצרפתית, והוא הקשיב ושמ-לב למה
 שדברנו. ישב אתנו בערך רבע-שעה ואמר: "אני כבר אבא שלכם, מהיום
 והלאה אעזור לכם". הוא נתן למר סקבינסקי, שהיה אתו, 1000 דולר
 כדי לעזור לנו. - זה היה בדיוק ב-27 בדצמבר. מהיום הזה הפחד שלנו
 היה גדול יותר מפני שפחדנו מהענין הזה. הרגשנו שהוא יהודי, אבל
 לא היינו בשוחים בזה.

ב-15 לינואר 1945 התחילה ההתקפה של הרוסים, אנחנו היינו
 קרובים לא לוארסה אז היינו שופעים את התותחים שלהם. ב-16 בינואר

בבוקר בא אלינו סקבינסקי כדי להגיד לנו שאנחנו כבר חפשיים; הגרמנים
ברחו; הרוסים נמצאים בטקום.

יצאנו מהבונקר, היינו בלי בגדים וכלי שום-דבר, הוא לקח
אותנו אליו הביתה. היה דבר מעניין, סקבינסקי זה הוציא מהדירה את
הצלב של יסו ושבר אותו; הלך אל הפסנתר והתחיל לבגן את "התקוה".
אחרי שישבנו רבע-שעה, הוא נתן לנו קצת אוכל, הגיע ה"גרמני"
שראינו לפני שבועיים, הגיע במדים אזרחיים ואמר בעברית: "אני
יהודי כמוכם" - א זה היה בדיוק ב-16 בינואר.

ש: אתה לא יודע את שמו?

לא, הוא היה חבר של סקבינסקי, והשם הנכון של סקבינסקי היה

21/.

- 21 -

הנריק רודזקי, הוא היה מלודז' והיה לו בית-חרושת לרפואות בלודז'.
יחד אתו ישבה סופרת בשם ידביגה, אבל את השם השני אינני יודע.
והיה שם עוד זקן אחד בן 70, היה מהמסלה הפולנית, אבל יהודי.
הם היו שם באופן חפשי עם ניירות נוצריים.

ש: והבית הזה היה שייך לסקבינסקי?

לא, הם גרו שם כ-1943, ואני זוכר שהיתה להם ילדה קטנה. הוא
סיפר שהיא ברחתה מגיטו-וארשה והיא היתה בת-אחותו, זרקו אותה דרך
הגיטו והוא לקח אותה. אני ראיתי את הילדה הזו, היתה בת 7 או 8.

באותו לילה עשו סטיבה גדולה באותו כנין. הגיעו קצינים
גבוהים רוסיים, ואנחנו היינו ביניהם, עד שעה 4.00 לפנות-בוקר.
למחרת פחדנו - אולי הגרמנים יעשו התקפה בגדית, אז עזבנו מיד
את המקום. עזבנו את הבונקר, שהיינו בו בערך 4 חודשים, שזה היה
הבית שלנו; ברחנו אפילו מבלי להגיד שלום לשומר-היער, שהיה אדם
טוב-טאד, פולני שקראו לו היינדוק (*Hajduk*). ושם היתה גרה איזו
יהודיה, שהוא ידע שהיא יהודיה, היא היתה מלודז'; היה לה בן שהיה
רופא. היא חיה עם בתה באותו הצריף איפה שהוסבר היה גר.

הלכנו העירה, לנדז'ין, זה היה בערך 4 ק"מ מהיער איפה שהיינו.
ישבנו בערך רבע-שעה ותיכף ומיד נסענו בחירה לוארשה - זאת-אומרת
הלכנו ברגל. היה שלג והיו 35 מעלות מתחת לאפס. הלכנו 35 ק"מ
והגענו בשעה 5.00 לפנות-ערב. בוארשה מצאנו את החברים שלנו -
את יוסף בחמיאס פגשנו בדרך; את יצחק ארנך שהיה באיזה בונקר

בוארשה יחד עם עוד 150 יהודים, - ביניהם היו שני יוונים - הוא ועוד אחד בשם דונ, שהוא בעצמו עשה את הבאר בבונקר הזה, ובזכותו חיו 150 יהודים. הוא גר עכשיו בסלוניקי. הוא חפר בעומק 18 מטר ומצא באר בתוך הבית.

וארשה היתה כמעט ריקה, היו רק כמה יהודים מהמליציה. אני זוכר היטב שהם רצו שאנחנו נשאר שם בוארשה, אבל טוב פחדנו שהגרמנים יבואו. נסענו במהירות לפראגה - רצינו לעבור לצד השני של וארשה. אבל למזלנו הרע - היו לנו תעודות, שבליה שהשתחררנו איזה קצין גבוה נתן לנו אותן - רצינו לעבור את הויסלה ואיזה XX שומר תפס אותנו, קרע לנו את התעודות והכניס אותנו לבית-סוהר.

22/.

- 22 -

אחרי זה לקחו אותנו, היינו בערך שבעה יוונים, ביחד עם שבויים גרמנים - היו יותר מ-20.000 אסירים - עברנו את הויסלה בקרח לצד השני והכניסו אותנו לבית-סוהר גדול ברחוב וילנסקה מספר 3. ישבנו בחדר אחד יחד עם קצינים גרמנים, ואנחנו התחלנו לצעוק: איך זה אנחנו, יהודים, נמצאים ביחד עם גרמנים! אף אחד לא שמע. אבל כאשר אנחנו נכנסנו, על-יד השער של בית-הסוהר, ראיתי אחד עומד ומסתכל עלינו. אדתי לו את הסיסמה "עמך"; הוא שאל: מאיפה אתם? - השומר הרוסי הרביץ לי מפני ששמע שאני מדבר עם איזה אזרח שהיה מחוץ לתור של השבויים. הבחור הזה הלך אל הקומנדיסט שהיה ברחוב סארגובה 24, והודיע שישנם יהודים בין השבויים הגרמנים. שם היה ועד יהודי.

למחרת ב-7.00 בבוקר אנחנו שומעים שהשומר שואל: "איפה החדר של היוונים?" אנחנו היינו בחדר האחרון של בית-הסוהר הזה. עלינו למעלה ופגשנו את היהודי שראינו על-יד השער. הרוסי שהיה מפקד בית-הסוהר, גם-כן היה יהודי, והוא שאל: "איך זה יכול להיות שהכניסו אותנו שמה יחד עם הגרמנים?" הוא שלח אותנו יחד עם שני שופרים עד המקום איפה שהיה ועד-היהודים ברחוב סארגובה 24. ישבנו שם; הם נתנו לנו אוכל. הם לא האמינו שאנחנו יהודים מיוון, הם לא ידעו שהגרמנים לקחו גם את היהודים מיוון. התחלנו לספר להם את כל ההסטוריה שלנו. נתנו לנו בגדים; אמבטיה; אוכל; וחדר לחוד כרי לנוח.

נשארנו בסארגובה שבוע ימים ועברנו ללובלין. שם היה בנין ספראו לו "פרז-האון". ישבנו שם חודשיים וחיינו שיעבירו אותנו

ליוון. כיוון היה אז מרד, אז שלחו אותנו לצ'רנוביץ (Czerniowice) •
 ישבנו 4 חודשים בצ'רנוביץ, ואחרי זה העבירו אותנו הרוסים לסלוצק
 (Sluck) ברוסיה הלבנה. שם ישבנו עד 4 באוקטובר.

אחרי שהיתה המהפכה רצינו לחזור ליוון, אני זוכר שגנרל
 סימונסק בא בעצמו כדי להודיע לנו שלמחרת אנחנו נוסעים, - זה
 היה ב-4 באוקטובר.

הנסיעה היתה ארוכה, חודש ימים, והגענו לסלוניקי ב-3 בנובמבר.
 זה היה יום גדול מפני שאחד החברים שלנו תפס את המרגל חסון, בדיוק
 במקום איפה ששם הרבה זהב. הוא חזר מאיטליה ורצה לקחת את הזהב ואת

23/.

- 23 -

החברים של היהודים. - הוא תפס אותו אצל והיה סקנדל גדול, עד
 שהגיעה המשטרה. הוא רצה להרוג אותו - קוראים לו יהודה אנג'ל,
 הוא נמצא פה בתל-אביב, הוא בעצמו תפס את המרגל הזה, ולקחו
 אותו לבית-הסוהר. היה משפט ובאו מאות עדים וספרו מה הוא עשה.
 אחרי 10 שנים הרגו אותו בבית-סוהר בפאראס, זה היה הסוף של חסון.

ש מה היה גורלך אחרי כל זה? אתה בדאי חפשת קרובים?

חפשתי קרובים ולא מצאתי אף אחד. רציתי להמשיך בלמודים בסלוניקי,
 אבל לא רצו לקבל אותי לאוניברסיטה מפני שבאתי דרך רושיה. אז
 אמרתי שלא כדאי להשאר, חזרתי לאתונה, שם היתה הכשרה.
 הייתי בהכשרה בדיוק שנה, וסוף נסענו באניה "חביבה רייך" באופן
 בלתי-לגאלי, ובאנו ב-18 ביוני 1946 לארץ-ישראל. ומאז אני חי
 בארץ.

אני נשוי, אב לשני ילדים. יש לי חנות "אמריקנו" בדרך-

פתח-תקוה 16, עם עוד שותף.

ש: אתם נפגשים, יוצאי-יוון?

כן, יש לנו ארגון, ושם אנחנו תמיד נפגשים ועושים אסיפות ואזכרות.

אני רוצה עוד לספר על אחד הגבורים, שאול סנור, שהיה בין
 האסירים היוונים. הוא עבד במכבסה בוארשה, שם הכיר בחורה, והגרמנים
 היו שולחים אתו את הכביסה. פעם אחת התקשר עם המורדים והם רצו
 לקחת אותו. ובדיוק באותו יום שהוא צריך היה לברוח, אז החליפו
 את הסמירה, והשוטרים לא נתנו לו לבאת אצילו מסר אחד. היתה לו

פגישה ב-10.00 כבוקר עם המורה י.ט., או הוא קטן ונלקח ונשמה לו
השומרים, הרג אותו וברח דרך החלון. אבל למזלו הרע עברה איזו
חוליה של חיל-האוויר הגרמני, הם ראו איזה אסיר בורח; ירו בו ופגעו
בו ברגל. הגרמנים תפסו אותו והביאו אותו בחזרה למחנה שלנו.
הם טפלו בו במשך חודשיים. אחרי זה - ב-25 ביוני - באה פקודה
סהיטלר לתלות אותו. זה היה יום רע מאד, מפני שהוציאו את כל
האסירים, כפרך 4000, ואת האח שלו (אני חושב שהוא חי כיום באמריקה)
שמו מסול, בדיוק 2 מסר מסבו. שאלו אותו אם הוא רוצה להגיד משהו;

24/.

03/2689

- 24 -

נתנו לו מספחת כדי לשים על הראש; הוא זרק את המספחת לעיני
הגרמנים; שר את "התקנה" ולא פחד להכנס איפה שהיה החבל, והרגו
אותו. ה"זונדר-קומאנדו" שרפו אותו לחוד - נתנו לו כבוד -
ואת האפר נתנו לבחורה שלו. במקרה פגשתי אותה יחד א עם אביה
בסארגובה 24, אני חושב שהיתה יהודיה. היא התחילה לבכות, ולא
ידעתי למה היא בוכה, - היא שמעה שאני יהודי מסלוניקי. אחר-
כך האבא הוציא מהכיס נייר עם אשר ואמר שזה של שאול סנור.
תיכף הבנתי את הכל והם התחילו לבכות, - היא אהבה אותו מאד.
מה היה אתה אחר-כך אינני יודע, גם את שמה אינני יודע.

מאי 1966.

הערות הוקלטה על-ידי מרים טאו.

M.C.d.

חתימת העד
אריה שניידר

